दुःखधर्षणीये, त्रि ॥ (यथा, महाभारते । ६ । १२ । ६ ।
"सुनामा नाम दुर्द्धर्षो द्वितीयो हेमपर्व्वतः ॥"
दुर्ज्जयः । तथा, तत्रैव । १ । १३४ । ८७ ।
"ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्त्तादिव तं पुनः ।
प्रत्यभाषत दुर्द्धर्षः पाण्डवानां महारथम् ॥")

दुर्द्दुरूटः, पुं, (दोलयति उत्क्षिपति युक्त्यादिकमिति । दुल क उत्क्षेपे + बाहुलकात् कूटप्रत्ययेन साधुः लस्य रः ।) युक्तिं विना गुरुवाक्यममन्यमानः । इति तत्त्वबोधनी ॥

दुर्नाम, [न्] क्ली, (दुर्दुष्टं नाम यस्य ।) अर्शोरोगः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (यथा, सुश्रुते । १ । ४५ ।
"दध्याज्यं कफपित्तघ्नं लघु वातक्षयापहम् ।
दुर्नामश्वासकासेषु हितमग्नेः प्रदीपनम् ॥"
पित्तजश्लेष्मजयोरनयोर्हेतुर्यथा,—
"कट्वम्ललवणोष्णानि विदाहीनि गुरूणि च ।
सेवनानिलतोयेन श्रमाद्वायामपीड़या ।
यानव्यायामदोषाद्वा दुर्नाम पित्तसम्भवम् ॥
अव्यायामात्तस्य शीलाद्रजस्तं
शीताद्वान्यद्वातसंसेवनाच्च ।
गौण्यात्वम्लात्तैलसम्पिच्छिलेन
दुर्नामा सञ्जायते श्लेष्मदोषात् ॥"
इति हारीते चिकित्सितस्थाने द्वादशेऽध्याये ॥
चिकित्सास्य यथा,—
"व्योषाग्न्यरुष्करविड़ङ्गतिलाभयानां
चूर्णं गुड़ेन सहितन्तु सदोपयोज्यम् ।
दुर्नामकुष्ठगरशोथशिरोऽर्त्तिवन्ध्यान्
अग्नेर्जयत्यबलतां क्रिमिपाण्डुताश्च ॥"
इति व्योषाद्यचूर्णम् ॥
पथ्येद्वारिचतुर्द्रोणे कणटकार्य्यन्तताशतम् ।
तत्राग्नित्रिफलाव्योषपूतिकत्वककलिङ्गकैः ॥
स काश्मर्य्यविड़ङ्गैस्तु सिद्धं दुर्नाममेहनुत् ।
घृतं सिंह्यमृतं नाम बोधिसत्त्वेन भाषितम् ॥
इति सिंह्यमृतं घृतम् ॥"
इति वैद्यकचक्रपाणि संग्रहे अर्शोऽधिकारे ॥
"स्थलिप्तं शौरणं कन्दं पक्वाग्नौ पुटपाकवत् ।
अद्यात् सतैललवणं दुर्नामविनिवृत्तये ॥"
"चूर्णीकृताः षोड़श शूरणस्य
भागास्ततोऽर्द्धेन च चित्रकस्य ।
महौषधाद्द्वौ मरिचस्य चैको
गुड़ेन दुर्नामजयाय पिण्डी ॥"
इति शूरणपिण्डी ॥
इति वाभटे चि[illegible]त्सास्थाने अष्टमेऽध्याये ॥
"माणशूरणभल्लातत्रिवृद्दन्तीसमन्वितम् ।
त्रिकत्रयसमायुक्तं लौहं दुर्नामनाशनम् ॥
इति माणाद्यं लौहम् ॥"
इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे अर्शोऽधिकारे ॥
"सर्व्वाः स्रुवलयो येषां दुर्नामभिरुपद्रुताः ।
तैस्तु प्रतिहतो वायुरपानः सन्निवर्त्तते ॥
ततो व्यानेन सङ्गम्य ज्योतिर्मृद्नाति देहिनाम् ॥"
इति सुश्रुते निदानस्थाने तृतीयेऽध्याये ॥)

दुर्नामकं, क्ली, (दुर्नाम + स्वार्थे संज्ञायां वा कन् ।) अर्शोरोगः । इत्यमरः । २।६।५४ ॥ (यथा,—
"सनागराष्करवृद्धदारकं
गुड़ेन यो मोदकमत्युदारकम् ।
अशेषदुर्नामकरोगदारकं
करोति वृद्धं सहसैव दारकम् ॥"
इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहेऽर्शोऽधिकारे ॥)

दुर्नामा, [न्] पुं, स्त्री, (दुर्निन्दितं नाम यस्य ।) दीर्घकोषिका । इत्यमरः ।१।१०।२५॥ झिणुक् इति भाषा ॥

दुर्नामारिः, पुं, (दुर्नाम्न अर्शोरोगस्य अरिः शत्रुः ।) शूरणः । इति राजनिर्घण्टः ॥

दुर्नाम्नी, स्त्री, (दुर्निन्दितं नाम यस्याः । ङीप् ।) दुर्नामा । इति शब्दरत्नावली ॥

दुर्ब्बलः, त्रि, (दुर्निन्दितं बलं यस्य ।) कृशः । तत्पर्य्यायः । अमांसः २ छातः ३ । इत्यमरः । २ । ६ । ४४ ॥ क्षान्तः ४ शातः ५ शितः ६ अबलः ७ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, देवीभागवते । १ । ६ । ५६ ।
"सबलो जयमाप्नोति दैवाज्जयति दुर्ब्बलः ॥"
शिथिलः । यथा, रघुः । ५ । १२ ।
"स्वार्थोपपत्तिं प्रति दुर्ब्बलाश-
स्तमित्यवोचद् वरतन्तुशिष्यः ॥"
दुश्चर्म्मा । यथा, मनुः । ३ । १५१ ।
"जटिलञ्चानधीयानं दुर्ब्बलं कितवन्तथा ।
याजयन्ति च ये पूगांस्तांश्च श्राद्धे न भोजयेत् ॥")

दुर्ब्बला, स्त्री, (दुर्दुष्टं स्वल्पमित्यर्थः बलं यस्याः ।) अम्बुशिरीषिका । इति भावप्रकाशः ॥

दुर्भगा, स्त्री, (दुर्दुष्टं भगं भाग्यं यस्याः ।) पतिस्नेहरहिता । दुया इति भाषा । तत्पर्य्यायः । विरक्ता २ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ विरक्ता ३ निस्वा ४ सौभाग्यरहिता ५ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, भागवते । १ । १७ । २६ ।
"शोचत्यश्रुकला साध्वी दुर्भगेवोज्झिता सती ॥"
भाग्यहीने, त्रि । यथा, महाभारते।१।१७०।७।
"कर्म्मभिः स्वकृतैः सा तु दुर्भगा समपद्यत ॥")

दुर्भिक्षं, क्ली, (भिक्षाया अभावः ।) भिक्षाया अप्राप्तिकालः । अकाल इति भाषा । यथा, "दुर्भिक्षमल्पं मरणं चिराय ।" इत्युद्भटः ॥ भिक्षायाः प्रायो निष्फलत्वमित्यर्थेऽव्ययीभावसमासः। यद्देशे यत्काले तद्देशतत्कालयोग्यशस्यादिकं न जायते तद्देशे तदा याच्यमानद्रव्यालाभात् दुर्भिक्षं जातमिति व्यवह्रियते सद्भिरिति । तत्कारकवर्षाणि यथा,—
"[illegible]भङ्गश्च दुर्भिक्षं तस्करै[illegible]पीड़नम् ।
धातीयाद्विग्रहं घोरं प्रमाथिनि वरानने! ॥१३॥
दुर्भिक्षं जायते घोरं सर्व्वोपद्रवसंयुतम् ।
अनावृष्टिः समाख्याता व्यये संवत्सरे प्रिये! ॥२०॥
[illegible]विहर्षति पर्ज्जन्यो देशे संक्षिप्तमण्डलः ।
दुर्भिक्षं सर्व्वरीवर्षे व्यवहारो विपर्य्ययः ॥ ३४ ।
दुर्भिक्षं जायते सर्व्वा मेदिनी दुष्यति प्रिये ! ।
भवे भवन्ति तोयानि पीड़िता मानवा मुनि ॥३५॥
दुर्भिक्षं जायते घोरं धान्यौषधिप्रपीड़नम् ।
अनले च समाख्याता नात्र कार्य्या विचारणा॥५०
देशभङ्गः सुदुर्भिक्षं समासात् कथयाम्यहम् ।
पिङ्गले चारुपद्माक्षि! दुर्भिक्षं नर्म्मदातटे ॥५१॥
दुर्भिक्षं मध्यमं प्रोक्तं व्यवहारो न वर्त्तते ।
भवेद्वै मध्यमा वृष्टिर्दुर्म्मतौ समुपस्थिते ॥ ५५ ॥
दुर्भिक्षं मरणं घोरं धान्यौषधिप्रपीड़नम् ।
पापरोगो भवेद्देवि! रक्ताक्षेऽमरवन्दिनि !॥५८॥
रोगो मरणदुर्भिक्षं विरोधोपद्रवाकुलम् ।
क्रोधे तु विषमं सर्व्वं समाख्यातं हरप्रिये !॥५९॥
मेदिनी चलते देवि ! सर्व्वभूतं चराचरम् ।
देशभङ्गश्च दुर्भिक्षं क्षये सञ्जायते प्रजा ॥
सौराष्ट्रे माग[illegible]धे देशे दक्षिणे कोङ्कणे तथा ।
दुर्भिक्षं जायते घोरं क्षये संवत्सरे प्रिये!॥"५०॥
इति ज्योतिस्तत्त्वधृतषष्टिवर्षान्तर्गतवर्षविशेषफलबोधकभविष्यपुराणीयवचनानि ॥ * ॥
अद्भुतेऽपि दुर्भिक्षं भवति यथा,—
"मांसास्थिनिः समादाय श्मशानाद्गृध्रवायसाः ।
श्वा शृगालोऽथवा मध्ये पुरस्य प्रविशन्ति चेत् ॥
विकिरन्ति गृहादौ च श्मशानं सा मही भवेत् ।
चौरैश्च हन्यते लोकः परचक्रसमागमः ॥
संग्रामश्च महाघोरो दुर्भिक्षं मरकन्तथा ।
अद्भुतानि प्रदृश्यन्ते तत्र देशस्य विद्रवः ॥
अकाले फलपुष्पाणि देशविद्रवकारणम् ॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥
"तत्राशौचिभिक्षाग्रहणे दोषाभाव इति हारलताप्रभृतयः ॥ कौर्म्मे ।
सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपप्लवे ।
डिम्बाहवे हतानाञ्च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः ॥
सद्यःशौचं समाख्यातं श्वापादिमरणे तथा ॥"
इति शुद्धितत्त्वम् ॥
अपि च गारुड़े २२६ अध्याये ।
"दुर्भिक्षयुक्तराष्ट्रे च सूतके मृतकेऽपि वा ।
नियमाश्च न दुष्यन्ति दानधर्म्मरतास्तथा ॥
दीक्षिताश्चाभिषिक्ताश्च व्रततीर्थपरास्तथा ।
दीक्षाकाले विवाहादौ देवद्रोण्यां निमन्त्रिते॥
पूर्व्वसङ्कल्पिते चापि नाशौचं मृतसूतके ॥"

दुर्म्मनाः, [स्] त्रि, (दुर्दुष्टं मनो यस्य ।) चिन्तादिव्याकुलचित्तः । तत्पर्य्यायः । विमनाः २ अन्तर्म्मनाः ३ । इत्यमरः । ३ । १ । ८ ॥ (यथा, भागवते । १ । ६ । १६ ।
"रूपं भगवतो यत्तन्मनः कान्तं शुचापहम् ।
अपश्यन् सहसोत्तस्थे वैक्लव्याद्दुर्म्मना इव ॥"
शतावर्य्याम्, स्त्री । इति राजनिर्घण्टः ॥ (दुर्दुष्टं मनः इति विग्रहे । दुष्टचित्ते, क्ली । यथा, रामायणे । २ । ३१ । २० ।
"यदि दुःस्थो न रक्षेत भरतो राज्यमुत्तमम् ।
प्राप्य दुर्म्मनसा वीर गर्व्वेण च विशेषतः ॥")

दुर्म्मरा, स्त्री, (मृ + भावे अप् । दुर्दुःखेन मरं मृत्युर्यस्याः । छिन्नायामपि पुनरुत्पत्तेरस्यास्तथात्वम् ।) दूर्व्वा । इति जटाधरः ॥ श्वेतदूर्व्वा । इति राजनिर्घण्टः ॥